



Cultuurhistorische verkenning

De Pijp

C 15-127 Amsterdam 2016

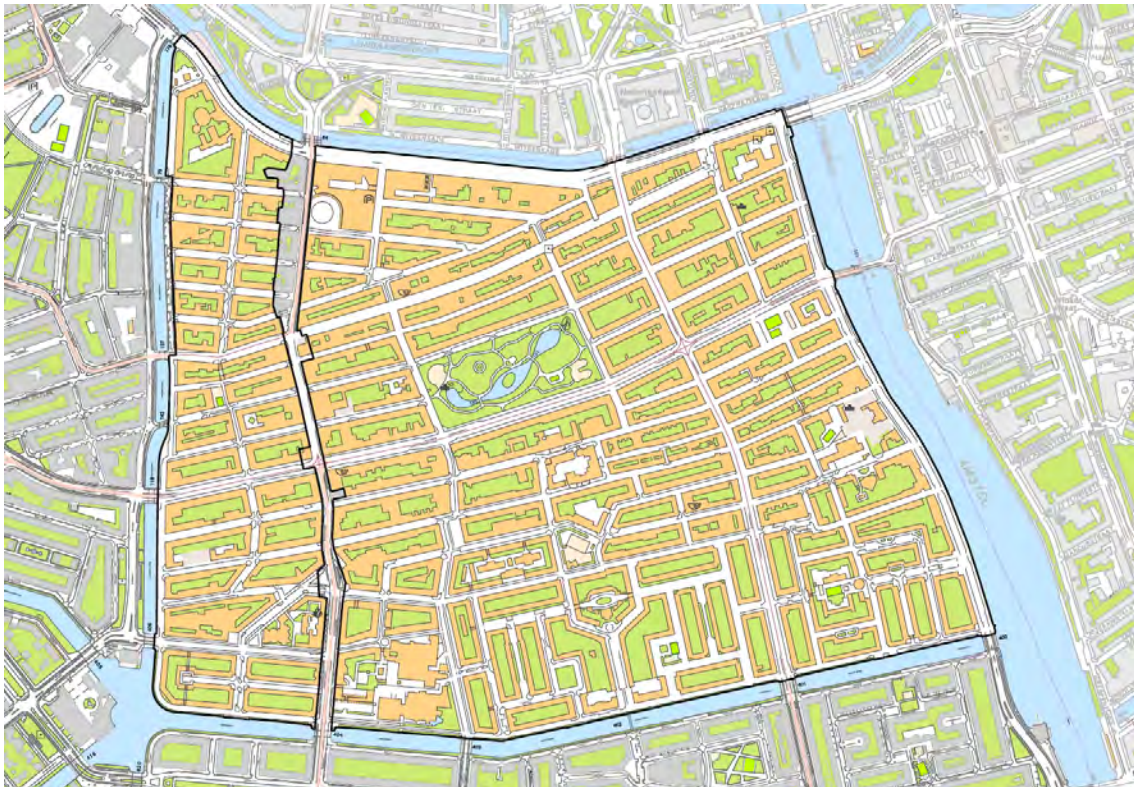
Inhoud

	Inleiding	4
1	Beleidskader	5
2	Historisch stedenbouwkundige analyse	6
3	Cultuurhistorisch betekenisvolle elementen, bebouwing en structuren	36
4	Conclusie en advies	38
	Bronnen	41
	Colofon	41

Inleiding

Stadsdeel Zuid heeft Monumenten en Archeologie (Monumenten en Archeologie) verzocht te adviseren over de bovengrondse cultuurhistorische waarden die bij het opstellen van het bestemmingsplan voor het plangebied De Pijp van belang zijn. Het plangebied wordt begrensd door de Singelgracht, de Amstel, de Jozef Israelskade en de Boerenwetering. Dit heeft geresulteerd in een beknopte uiteenzetting van de ontstaansgeschiedenis en een overzicht van de in het gebied aanwezige bovengrondse cultuurhistorische waarden. Voor de ondergrondse cultuurhistorische waarden verwijzen we naar het Archeologisch Bureauonderzoek van M en A.

Bij cultuurhistorische waarden gaat het over sporen, objecten, patronen en structuren die zichtbaar of niet zichtbaar onderdeel uitmaken van onze leefomgeving en een beeld geven van een historische situatie of ontwikkeling. In veel gevallen bepalen deze cultuurhistorische waarden de identiteit van een plek of gebied en bieden ze aanknopingspunten voor toekomstige ontwikkelingen. Het is meestal niet nodig alle cultuurhistorische elementen aan te wijzen als beschermd monument of gezicht. Het is wel van belang dat cultuurhistorische waarden worden betrokken in de planvorming en worden meegewogen in de besluitvorming over de inrichting van een gebied.



Beleidskader

Naar aanleiding van de Modernisering van de Monumentenwet en de wijziging van artikel 3.1.6 van het Besluit ruimtelijke ordening (Bro, d.d.17 juni 2011, staatsblad 5 juli 2011, nr 339) dient per 1 januari 2012 bij het maken van bestemmingsplannen een beschrijving te worden opgenomen “van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten monumenten rekening is gehouden”.

In de toelichting van de Bro staat dat dit betekent dat gemeenten een analyse moeten verrichten van de cultuurhistorische waarden en daar conclusies aan verbinden die in een bestemmingsplan verankerd worden. Dit vermindert de noodzaak tot het aanwijzen van nieuwe beschermde monumenten, omdat aan het belang van de cultuurhistorie dan waarde wordt toegekend via het proces van de ruimtelijke ordening.

Voor Amsterdam komt het verankeren van de cultuurhistorie in het proces van ruimtelijke ordening ook aan bod in de Beleidsnota ‘Ruimte voor Geschiedenis’ (vastgesteld 13 april 2005) en ‘Spiegel van de Stad, visie op het erfgoed van Amsterdam’ (vastgesteld 14 november 2011).

De Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie van de provincie Noord-Holland is een geografische uitwerking van de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie (besluit d.d.21 juni 2010). De kaart geeft in zijn algemeenheid informatie over landschapstypen, aardkundige waarden, cultuurhistorische objecten/monumenten, archeologische verwachtingen en structuurdragers als militaire structuren en historische dijken. Deze informatiekaart is voor wat betreft bovengrondse cultuurhistorische waarden vooral gericht op gemeenteoverschrijdende zaken en is daardoor minder geschikt voor het in kaart brengen van de lokale waarden.

2 Historisch stedenbouwkundige analyse

Herwaardering van een lange tijd verguisde wijk

Lange tijd stond de Pijp voor alles wat mis was met de 19^{de} eeuwse wijken. De straten waren te smal en saai, door hun onafgebroken wanden, vormgegeven in neostijlen. De dicht opeen gepakte bevolking in veel te kleine woningen met veel te weinig zonlicht zorgde volgens architecten, stadsbestuurders en woningverbeteraars voor onleefbare toestanden. Toen in de jaren zestig en zeventig plannen werden gemaakt voor herstructurering, kwam een verbond van bewoners, krakers en geëngageerde architecten in verzet. Inmiddels was de woningbezetting door de gegroeide ruimtebehoefte per inwoner aanzienlijke gedaald en de bewoners die niet naar de overloopgebieden in Purmerend, de Bijlmer of Almere wilden verhuizen, waren juist verknocht aan de fijnmazige, ietwat rommelige structuur van de wijk. Sindsdien heeft de Pijp een snel proces van gentrification meegemaakt. Wat begin 20^{ste} eeuw nog beschouwd werd als een nadeel, zien veel inwoners van de Pijp, de ondernemers en de talloze toeristen die deze wijk weten te vinden, nu als een voordeel. Steeds meer mensen willen er wonen of openen er graag een winkel of een restaurant, juist vanwege de dichtheid van de bebouwing, de sierlijke, negentiende-eeuwse vormgeving en de sterke menging van wonen, werken en uitgaansleven. Door het stadsdeel geadverteerd als de Amsterdamse *Quartier Latin*, is de Pijp nu het symbool voor het door velen gewenste stedelijk leven.

Karakterisering plangebied

De Pijp ligt ten zuiden van de Amsterdamse binnenstad, ingeklemd tussen het Museumkwartier en de Amstel. De Pijp kwam tot stand op basis van uitbreidingsplannen uit 1866 (J.G. van Niftrik), uit 1875 van J. Kalff en uit 1917 van H.P. Berlage, met uitzondering van het voormalige buurtschap Meerhuizen in het oostelijk deel, tussen de Ceintuurbaan en de Tolstraat. Tot aan de Lutmastraat is de structuur grotendeels gebaseerd op de vroegere slotenverkaveling, vanaf die straat zijn in de bebouwing de planmatige principes van H.P. Berlage gevolgd. De zuidelijke Pijp maakt dan ook onderdeel uit van het grotere Plan Zuid uit 1917. Zowel in het negentiende-eeuwse als vroeg-twintigste-eeuwse deel bestaat bebouwing overwegend uit gesloten bouwblokken.

De Noordelijke Pijp is een nog gaaf voorbeeld van een wijk die gebouwd is voor alle lagen uit de bevolking en die door particulier ondernemerschap aan het eind van de negentiende eeuw tot stand is gekomen. Het zuidelijk deel maakt deel uit van het eerste stedenbouwkundige plan dat volgens de principes van Berlage is uitgevoerd.

De hoofdstructuur bestaat uit drie hoofdassen in noord-zuidrichting (Ferdinand Bolstraat, Van Woustraat en Amsteldijk) en twee hoofdassen in oost-westrichting: Stadhouderskade, Ceintuurbaan. De secundaire assen in noord-zuidrichting zijn de Frans Halsstraat - Hercules Seghersstraat – Dusartstraat) en de Van der Helststraat. In oost-westrichting is dat de Lutmastraat-Pijnackersstraat. Het verloop van de rooilijnen in de noordelijke Pijp is voor een groot deel bepaald door de parcellering van het aan de bebouwing voorafgaande landschappelijke situatie. In de zuidelijke Pijp is deze planmatig vastgesteld.

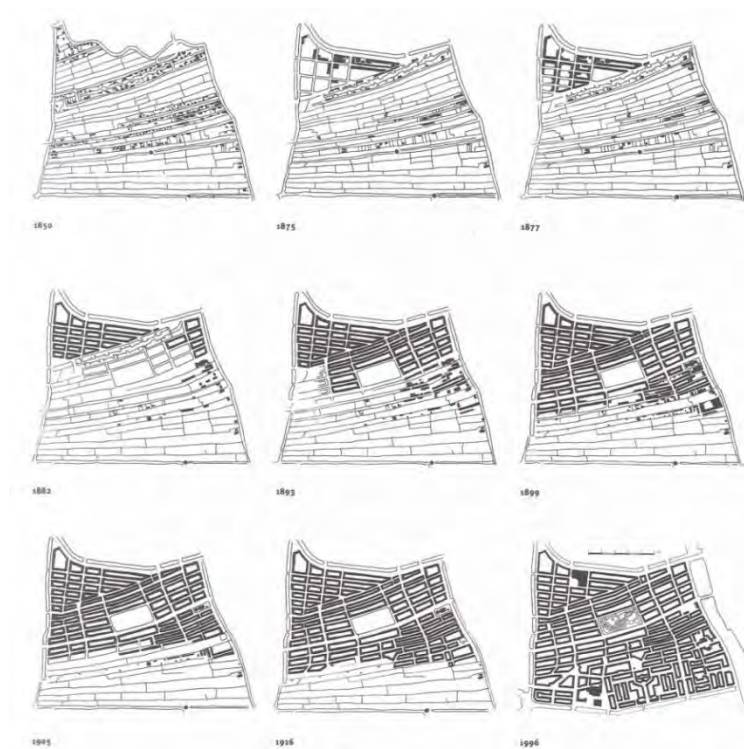


Karakteristiek voor de stedenbouwkundige opzet van de Pijp zijn de vier gebieden die belangrijke perioden in de totstandkoming van de wijk vertegenwoordigen:

1. Het voormalige buurtschap *Meerhuizen*: een organisch gegroeide prestedelijke structuur. Het onregelmatig verloop van de rooilijnen en de incidentele vernauwingen van straten herinnert aan de ontstaansgeschiedenis van dit deel als buurtschap van gemeente Nieuwer Amstel.
2. de *Noordelijke Pijp*: een op de plannen van Van Niftrik (1868) en Kalff (1876) opgezet gedeelte van lange, enigszins knikkende straten die grotendeels het patroon van de vroegere slotenverkaveling volgen. Kenmerkend is het onderscheid tussen de Frans Halsbuurt met een zeer strak opgezet grid en de rest van de Noordelijke Pijp tot aan de Van Ostadestraat waarvan het grid min of meer de oorspronkelijke slotenverkaveling volgt.
3. De *smalle strook 1900* dat volgens een plan van Lambrechtsen van Ritthem en een eerste uitbreidingsplan van H.P. Berlage is bebouwd, gekenmerkt door afgeschuinde bouwblokken en enkele van aanvang af gepland pleinen.
4. Het volgens *Plan Zuid* van H.P. Berlage uit 1917 aangelegde gedeelte ten zuiden van de Lutmastraat (zie kaart) volgens een orthogonaal stelsel van straten, waarin een duidelijke hiërarchie tussen verbindingsstraten en buurtstraten is aangebracht. Pleinen vormen belangrijk rust- en knooppunten in dit gedeelte.

Enigszins los van deze delen kan de bebouwing van *de Stadhouderskade*, *de Ruysdaelkade* en *de Amsteldijk* worden gezien, waarvan sommige bebouwing tot de vroegste van de wijk behoort. Hiervan zijn de Stadhouderskade en de Amsteldijk belangrijke verkeersaders, de Ruysdaelkade is een secundaire verbinding voor de buurt. In het verloop van de Stadhouderskade is nog de aanwezigheid van een vroeger bolwerk te herkennen. De verspringingen in de rooilijn van de oevers kenmerkt het onsystematische en organische karakter in de totstandkoming van de bebouwing langs de kades en oevers. Wat periodisering van de bebouwing betreft behoren de kades bij de daarachter gelegen stedenbouwkundige structuren, zeker als het om de Jozef Israëlskade en de zuidelijke delen van de Ruysdaelkade en Amsteldijk gaat.

Ontstaan en ontwikkeling



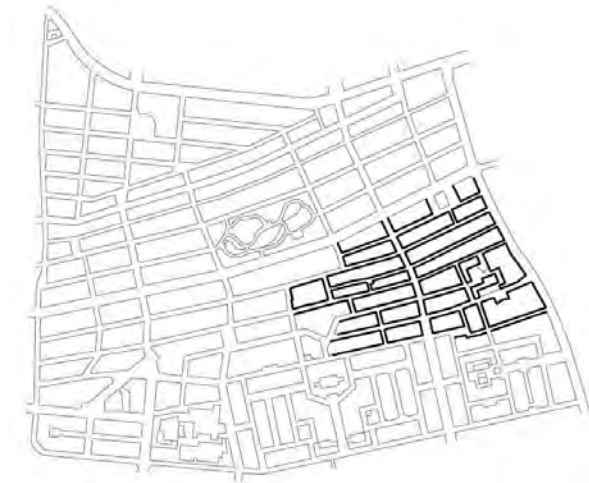
Historische ontwikkeling van de Pijp in 9 stappen

De Pijp ligt evenals de Concertgebouwbuurt in de Binnendijkse Buitenpolder. Voordat woningbouwondernemers zich voor het gebied buiten de Singelgracht gingen interesseren bestond het in de negentiende eeuw als wijk YY bekend staande gebied vooral uit warmoezerijen, landbouwgebied en buitenplaatsen. De buitenplaatsen waren te vinden langs de Boerenwetering, langs de Singelgracht tot aan de Van der Helststraat en langs de Amsteldijk. In de noordwestelijke punt van deze polder waren naast de kade langs de Singelgracht alleen het Mennonietenpad, een verbinding tussen de Weteringpoort en de Waskaarsenfabriek aan de overzijde van de Boerenwetering en het Noordelijk en Zuidelijk Zaagmolenpad aan weerszijden van de Zaagmolensloot als verbindingen over land te vinden. De rest van het vervoer verliep voornamelijk over water.



Kaart uit 1770, uitsnede

Voormalig buurtschap Meerhuizen



Ten zuiden van de grens Amsterdam-Nieuwer Amstel liepen meer paden van de Amstel tot aan de Boerenwetering zoals Kuiperspad, het Hoedemakerspad (nu: Van Ostadestraat) en het Verwerspad (nu: Tolstraat). De paden begonnen bij de buitenplaatsen die aan de Amstel lagen, daar voorbij ontsloten zij een reeks groentekwekerijen en tuinderijen. Na 1883 werd de verbinding tussen de Pijp en de oude stad via de Weteringbarrière vervangen door de verbinding tussen het Rijksmuseum en de Spiegelgracht. In het verlengde van de Vijzelstraat kwam een brug naar de Ferdinand Bolstraat, het Westeinde werd aangelegd en de verbinding van de Utrechtse barrière werd verbreed.



1915, Kaart van Van Eck waarop de loop van de grens is te zien en de Rooilijnwisselingen van rond 1900



1881



De Zaagmolensloot in 1880 (SAA: 010005001944)

Het merendeel van de industrie concentreerde zich rond de Zaagmolensloot in de vorm van een aaneenrijging van houtzaagmolens op beide oevers met kleine inhammen voor de aanlegplaatsen. Deze molens waren al sinds 1638 in gebruik. De sloot mondde aanvankelijk uit in de Amstel en reikte tot aan de later gesloopte stadsherberg 'de Stadtlander'. De sloot werd in 1881 genormaliseerd op 20 meter breedte en het oostelijk einde werd omgebogen naar de Singelgracht tegenover het Oosteinde.

Van de Amsteloevers is de westelijke zijde nauw verbonden met het buurtschap *Meerhuizen*, dat zich bevond tussen de Ceintuurbaan en de Lutmastraat. Met Amstelveen was het één van de twee dichtst bebouwde buurten van Nieuwer Amstel. Aanvankelijk hadden rijke stedelingen aan de Amsteldijk luthoven zoals Amstelrust en Rustenburgh, afgewisseld met de daarbij behorende opstallen en boerderijen. Het achtergebied van de Amsteldijk was tot in de negentiende eeuw in gebruik voor warmoezerijen en door molens opgewekte industrie. Van de ontsluitingswegen naar dit achterland was het Verwerspad (de latere Tolstraat) het belangrijkste, daarna verschenen door het plempen van enkele sloten de Rustenburgerstraat (vroeger Rust en Werkpad), de Van Ostadestraat (het Hoedemakerspad) en de Kuiperstraat.



Verwerspad richting westen in (SAA:010003018095)



Verwerspad richting de Amstel in (SAA: 010003018117)

Tussen 1880 en 1900 ontwikkelde hier een kleinschalig woon/werkgebied met veel wagenmakerijen en schildersbedrijven. Dit maakte onderlinge verbindingsstraatjes nodig. Amsterdam was na de annexatie in 1896, waartoe de Nederlandse regering onder veel protest van Nieuwer Amstel in 1896 besloot, gebonden aan de afspraken tussen Nieuwer Amstel en de grondeigenaren. Daarom liet zij in de verdere planvorming voor het geannexeerde gebied de hier aanwezige structuur ongemoeid.



Kart van Amsterdam, 1900, uitsnede

De goedkope grond in dit noordelijk gedeelte van Nieuwer Amstel trok ook grootschaliger bebouwing aan zoals de remise van de Amsterdamse Omnibusmaatschappij (hoek Rustenburgerstraat en Amsteldijk, later gesloopt), de Van Leerfabriek en de diamantslijperij Asscher (1907), respectievelijk ontworpen door A.L. van Gendt en G. van Arkel, en het raadhuis (1892, W.J. de Groot en R. Kuipers, nu Gemeentearchief) aan de Amsteldijk. Samen met de Van Leerfabriek aan de Rustenburgerstraat, ontwierp A.L. van Gendt in 1891 kleinschalige arbeiderswoningen die tot de eerste experimenten van de sociale woningbouw behoorden. Omdat de woningbouw steeds meer gebied nodig had, raakten de Van Ostadestraat, Rustenburgerstraat, Kuiperstraat, en Willibrordusstraat naar het westen toe snel bebouwd. Eind jaren negentig werden ook de Ferdinand Bol- en de Van Woustraat verlengd tot aan de Rustenburgerstraat. Soms moest daarvoor bestaande bebouwing wijken, waaronder huizen uit de achttiende eeuw.

In 1891 bouwde Nieuwer Amstel bij wijze van provocatie haar gemeentehuis aan de Amsteldijk, dicht tegen de gemeentegrens met Amsterdam aan. Het heeft maar vijf jaar als zodanig gefunctioneerd. Het gemeentehuis staat ter hoogte van een terrein met veel industrie. Tot aan de Rustenburgerstraat en voorbij de Tolstraat kwam een menging van woonbebouwing, horeca en een belangrijke voorziening als de Tramremise tot stand die dateren uit uiteenlopende bouwperiodes. Het Gemeentearchief terrein ondergaat sinds het vertrek van het gemeentearchief in 2007 een grootschalige transformatie.

In deze pre-stedelijke buurt is de organisch gegroeide structuur van belang omdat deze herinnert aan de ontstaansgeschiedenis van het buurtschap. Het industriële verleden in de vorm van voormalige fabrieksgebouwen en drukkerijen is nog herkenbaar. Grote complexen staan tussen woonbebouwing van sterk afwisselende hoogtes. Die variëteit in hoogtes is kenmerkend voor deze prestedelijke buurt. Veel beplanting is niet oorspronkelijk met uitzondering van de beplanting in de Tolstraat. De later aangelegde beplanting is slechts decoratief en heeft nauwelijks effect op de ruimtelijke werking. De verhouding straatbreedte-hoogte bebouwing varieert, hetgeen het dorpse karakter versterkt.

Ruimtelijke kenmerken per-stedelijke buurten

Rooilijnen

De rooilijnen van de bebouwing, zowel langs de straten en pleinen als langs de achtergevels, bepalen de verkaveling in gesloten bouwblokken. Hierdoor is een sterke scheiding tussen openbare en private ruimte ontstaan. Het conserveren van de bestaande rooilijnen houdt niet alleen de voor de verschillende buurten van de Pijp kenmerkende structuur intact. Hierin is ook het vroegere verloop en de breedte van de sloten en de daartussen liggende percelen te volgen. De straten in het

Concept

voormalige *Meerhuizen* en in dit geval ook het peil waarop deze liggen, danken hun breedte aan het feit dat Amsterdam gebonden was aan de afspraken die Nieuwer Amstel indertijd al met de toenmalige eigenaren had gemaakt.

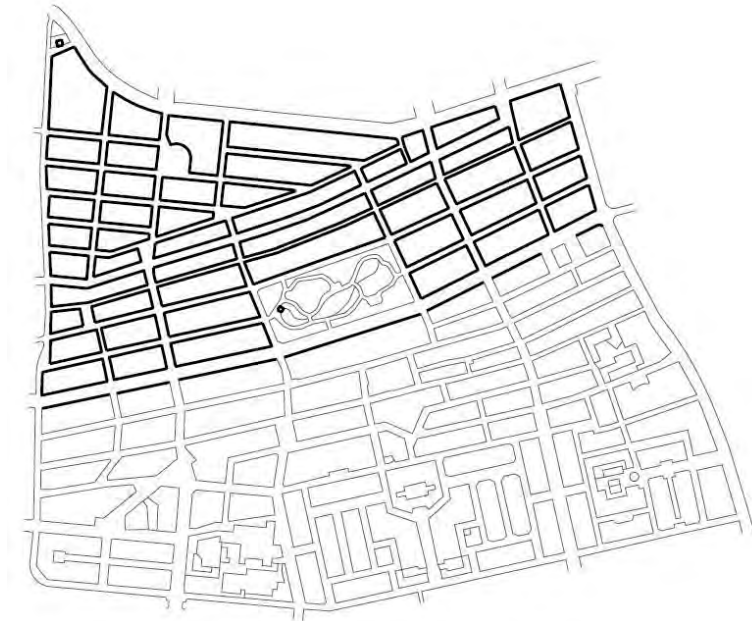


In de Rustenburgerstraat is de ligging van het voormalig buurschap Meerhuizen op polderpeil nog merkbaar. Aan de lage borstweringen op de begane grond is te zien dat het maaiveld een aantal keren is opgehoogd.

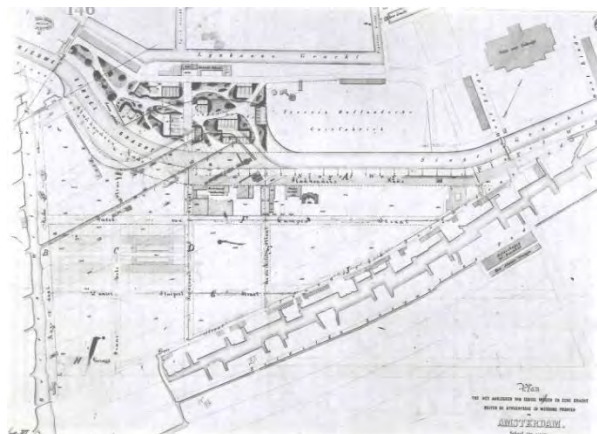
Bouwhoogte

In het voormalige buurtschap *Meerhuizen* laten de straatwanden afwisselende hoogten zien. Die hoogte wordt dikwijls bepaald door het aantal verdiepingen. In sommige straten komen bijvoorbeeld ook panden van twee lagen hoog voor. Het laat de organische, niet planmatige ontwikkeling van de wijk zien. Maar ook tussen architectuureenheden van vier lagen kan door het verschil in verdiepingshoogte een hoogteverschil bestaan. Bij de vernieuwing van panden wordt gebruik gemaakt van de maximale hoogtes die in het bestemmingsplan zijn toegestaan.

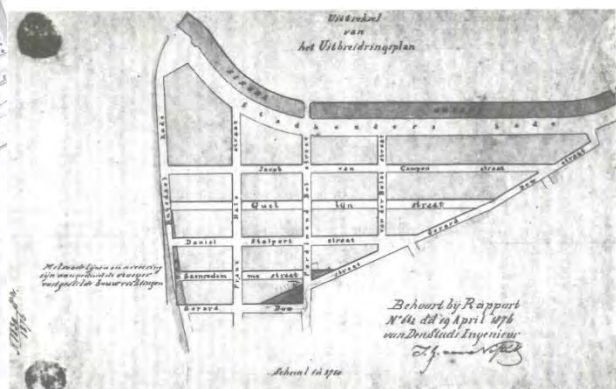
Negentiende-eeuwse planvorming: Noordelijke Pijp



Van het door Dr. S. Sarphati ontworpen plan uit 1862, het eerste dat voor wijk YY gemaakt werd en dat zich uitstrekte tot aan het Hoedemakerspad (nu Van Ostadestraat), kwam weinig terecht. Het enige dat daarvan gerealiseerd werd, waren de verbindingen met de nieuwe wijk: het Westeinde in het verlengde van de Van Woustraat en het Oosteinde richting de latere Hemonystraat. Het eerste blokje woningen dat gebouwd werd, kwam terecht in de driehoek tussen Stadhouderskade, Gerard Doustraat en Boerenwetering dat nog ontwikkeld is volgens een deelplan van stadsingenieur Van Niftrik uit 1869. Na de afwijzing van zijn uitbreidingsplan uit 1867 dat als te duur en te groots van opzet werd ervaren, had de gemeente hem gevraagd dit plan voor zolang als basis voor de onderhandeling met particuliere bouwers te gebruiken. Het strakke grid dat Van Niftrik ontwierp ontleende hij aan het afgekeurde plan.



J.G. van Niftrik, ontwerp voor noordelijk deel van de Pijp, 1874



J.G. van Niftrik, aangepast plan voor noordelijk deel van de Pijp naar aanleiding van verzoek bouwondernemers, 1878

Op verzoek van de bouwondernemers werd in 1876 toestemming verleend om uit oogpunt van rendabiliteit de oost-west geprojecteerde blokken te halveren, zodat aan de geprojecteerde Ferdinand Bol-, Jacob van Campen-, de Frans Hals-, Daniël Stalpaert- en Van der Helststraat en de

Ruysdaelkade, de Quellijn- en Saenredamstraat werden toegevoegd. Dit deel van de Pijp was rond 1884 zo goed als helemaal bebouwd.



J. Kalf, m.m.v J.G. van Niftrik, Uitbreidingsplan 1877, uitsnede

De rest van de Noordelijke Pijp werd tot aan de gemeentegrens bebouwd volgens het uitbreidingsplan uit 1877 van de nieuwe directeur van Publieke Werken, J. Kalf, dat hij in samenwerking met Van Niftrik maakte. Het was een recht-toe-recht aan plan, waarbij, anders dan in het plan uit 1868, de gemeentegrenzen gerespecteerd werden en de bestaande slotenverkaveling gevolgd werd. Het is een stedenbouw van gesloten bouwblokken met groene binnentuinen, naar analogie van de verkaveling van de grachtengordel. De dertig meter brede Ceintuurbaan vormde de verbinding met de andere uitbreidingswijken, al ging de gemeente er pas in 1903 toe over om door middel van de Nieuwe Amstelbrug een direct verbinding met Amsterdam-Oost te leggen. De invulling van het plan uit 1877 verliep grofweg van het noorden naar het zuiden. De eerste woningbouw verscheen langs de waterlopen en werd voornamelijk gebouwd voor de rijkere burgerij. Tijdens de uitvoering van het Plan Kalf werden er wel enkele wijzigingen aangebracht, zoals de demping van de Zaagmolensloot. Het westelijk uiteinde van het Noordelijk Zaagmolenpad (dus van de Gerard Doustraat) werd niet overbouwd. Dit uiteinde is ondanks schuttingen op de begane grond nog zichtbaar. Tenslotte kregen de Gerard Doustraat en de Albert Cuypstraat aan het westelijke uiteinde op de hoogte van de Frans Halsstraat een knik om een aansluiting te krijgen op de brug over de Boerenwetering.



Gerard Doustraat, blik richting een opening in de bebouwing herinnert aan het feit dat de straat hier vroeger doorliep naar de Singelgracht.

De aansluiting van de verkaveling volgens Van Niftriks plan en de voormalige Zaagmolensloot verloopt hier daarom niet zo abrupt als bij de samenkomst van straten ter hoogte van de Van der

Concept

Helststraat, aan het uiteinde van de Quellijnstraat en ter hoogte van de Eerste Sweelinckstraat en de Nicolaas Berchemstraat. Van Nifterik had in zijn plan van 1867 nog ruimte open gelaten voor de bouw van een Centraal Station. Toen gemeente en rijk kozen voor een locatie aan het IJ, kwam er ruimte voor een park. Het naar Sarphati genoemde park ging in 1886 open en was aangelegd naar een ontwerp van Van Niftrik.

De Stadhouderskade is een belangrijke verkeersverbinding met de andere delen van de stad, waarvan het slingerend verloop herinnert aan de aanwezigheid van de vroegere bolwerken. De kade was een uiterst geschikte plaats voor bedrijven en allerlei instituten, waarvoor in de binnenstad geen plek was. Daaronder bevonden zich onder meer de Heinekenbrouwerij (1866), de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten (1871-1875) en de later afgebroken metaalfabriek Becht en Sijseninck. De Ruysdaelkade is een belangrijke secundaire verbinding in de Pijp met een onregelmatige rooilijn, hetgeen herinnert aan het onsystematisch karakter van de totstandkoming van de bebouwing. Dit wordt duidelijk in de rooilijnverspringing ter hoogte van de Eerste Jan van der Heijdenstraat. De variërende bouwhoogte is vooral aanwezig in de noordwesthoek van de Pijp langs Stadhouderskade en Ruysdaelkade. In de profilering van de Stadhouderskade met twee rijen platanen langs het water en die van Ruysdaelkade is nog de oorspronkelijke aanleg herkenbaar. Langs de Amsteldijk varieert de hoogte en vormgeving van de bebouwing eveneens sterk.



Afwisselende bebouwing langs de Amsteldijk

De architectuur is er van hoge kwaliteit. De woonboten waartussen nauwelijks ruimte is open gelaten, zorgen voor een buffer tussen de kade en de rivier, waardoor het zicht op het water ernstig wordt belemmerd.



Grote gebouwen langs de Singelgracht

In de Noordelijke Pijp zijn nog resten van enkele grootschalige bedrijfsgebouwen te vinden zoals de voormalige auto- en vliegtuigfabriek 'Spijker' aan de Gerard Doustraat. Zij zijn niet zo opvallend, omdat zij in de straatwand zijn opgenomen.



Voormalige Rijtuig-fabriek Spijker, Gerard Doustraat, 1889

Bij de eerste bebouwing van de Pijp werden veel bouwblokken aan de zuidzijde van de Gerard Doustraat iets boven polderpeil gebouwd, ten noorden daarvan werd gebouwd op stadspeil. In 1873 werd besloten dat alle bouwgrond tot stadspeil moest worden opgehoogd; de onderste vloer mocht niet lager zijn dan -65 cm AP, waardoor het aanbrengen van souterrains werd voorkomen. Dat de gemeente Nieuwer Amstel deze voorwaarden niet stelde, blijkt wel uit de helling in de straten tussen de Van Woustraat en de Amsteldijk die nog voor de annexatie in de oostelijke Pijp zijn aangelegd, zoals de Rustenburgerstraat en de Kuiperstraat.

Belangrijk voor het karakter van in de Noordelijke Pijp is de grid-structuur van gesloten bouwblokken met kleine knikken in de wanden die, met uitzondering van de Frans Halsbuurt, verwijzen naar vroegere slotenverkaveling. Dat geldt ook voor het verschil in straatbreedten tussen Albert Cuyp en Govert Flinck en Gerard Doustraat. De Frans Halsbuurt is het enige deel dat een zeer strak grid-structuur kent.

Ruimtelijke kenmerken Noordelijke Pijp

rooilijnen

De rooilijnen van de bebouwing, zowel langs de straten en pleinen als langs de achtergevels, bepalen de verkaveling in gesloten bouwblokken. Hierdoor is een sterke scheiding tussen openbare en private ruimte ontstaan. Het conserveren van de bestaande rooilijnen houdt niet alleen de voor de verschillende buurten van de Pijp kenmerkende structuur intact. Hierin is ook het vroegere verloop en de breedte van de sloten en de daartussen liggende percelen te volgen. Terwijl de straten in de Frans Halsstraat een gelijke breedte hebben en recht lopen als gevolg van Van Niftriks plan uit 1869, variëren de breedtes van de straten in het overige deel van de noordelijke Pijp.

Concept



Knik in de Gerard Doustraat



Begin van Albert Cuypstraat dat een knik maakt om een aansluiting met de brug over de Boerenwetering mogelijk te maken



Luchtfoto van de Albert Cuypstraat die het tracé volgt van de Zaagmolensloot



De voormalige Zaagmolensloot



Kruising Gerard Doustraat/ Tweede Jacob van Campenstraat Van Woustraat

Deze straten zijn op sommige punten bovendien geknikt. De slotenverkaveling die in het plan uit 1877 gevolgd werd vormt hiervoor een verklaring. De Albert Cuypstraat en de Hemonylaan danken hun breedte aan de Zaagmolensloot. Over het algemeen echter zijn de straten 15 meter breed en

werd de breedte van de Ceintuurbaan op 30 meter gesteld, omdat deze als ringweg voor de negentiende-eeuwse wijken moest gaan dienen.

Bouwhoogte

In heel de *Noordelijke Pijp*, maar deels ook in *strook 1900*, laten de straatwanden afwisselende hoogten zien. Die hoogte wordt dikwijls bepaald door het aantal verdiepingen. In sommige straten komen bijvoorbeeld ook panden van twee lagen hoog voor. Het laat de organische, niet planmatige ontwikkeling van de wijk zien. Maar ook tussen architectuureenheden van vier lagen kan door het verschil in verdiepingshoogte een hoogteverschil bestaan.



Gerard Doustraat



Albert Cuypstraat



Stedelijke vernieuwing in de Gerard Doustraat



Drie lagen hoge pandjes met topgevels in de Govert Flinckstraat

Bij de vernieuwing van panden wordt gebruik gemaakt van de maximale hoogtes die in het bestemmingsplan zijn toegestaan.

Ook de bebouwing langs de Singelgracht, de Amsteldijk en de Boerenwetering kwam zonder plan tot stand en kan sterk in hoogte variëren. Grote, publieke instellingen en bedrijven wisselen elkaar af, de hoogte hangt soms af van de bouwperiode waarin ze zijn ontstaan, zoals bij de voormalige Rijksacademie voor Beeldende Kunsten die in vergelijking tot het gebouw van bijvoorbeeld de Geïllustreerde Pers (nu: Dienst Persoons & Geo-informatie) laag is.



Stadhouderskade



1^{ste} Jacob van Campenstraat



Gerard Doustraat

Daar waar de hoogte consequent vier lagen is doen de straten nauw en gesloten aan, daar waar de hoogtes van de bebouwing variëren, zoals in de *Frans Halsbuurt* is de ruimtewerking van de straten opener en afwisselender.

Openingen in de straatwand



Frans Halsstraat



Hemonystraat: ruimte open gelaten vanwege de vormgeving van Van de kopbebouwing



Tweede Jan Steenstraat: incidentele opengelaten ruimte

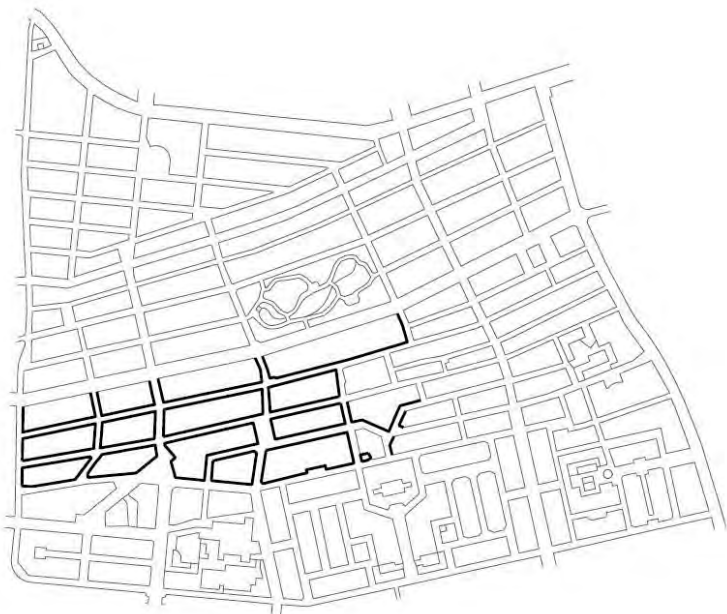


Quellijnstraat: afscherming van een open ruimte met tweelaagse bebouwing

Op de scheiding tussen kopbebouwing en langsbebouwing bevinden zich in sommige bouwblokken openingen, op de begane grond meestal afgesloten door een muur. In sommige negentiende-eeuwse wijken is dit op systematische wijze uit hygiënische overwegingen gebeurd, met name bij bebouwing van rond 1900. Zo werd voorkomen dat donkere hoeken in de binnenhoven ontstonden. In de Pijp lijkt er echter geen systematische stedenbouwkundige gedachte aan ten grondslag te liggen. In deze wijk gebeurt het open houden van een bouwblok incidenteel. In de Hemonystraat bijvoorbeeld is aan de vormgeving van de kopbebouwing duidelijk te zien waarom een ruimte in de lange wand van het blok is vrijgelaten. Op andere plaatsen springt de bebouwing op de kop wel terug, zonder echter een opening naar de binnenhof te creëren. Op de ordekaarten zijn deze open gevallen gaten in de straatwand aangegeven. Waar de architectuur van de kopbebouwing dat vereist, zullen de gaten in de straatwand open moeten blijven.

Strook 1900 en de nieuwe Pijp

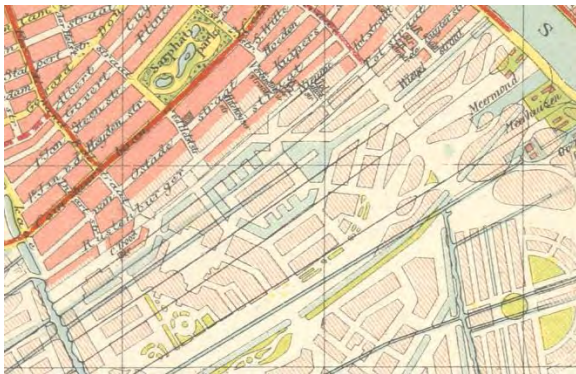
Evenals in de Concertgebouwuurt zijn ook in de Pijp enkele blokken volgens het plan van C.L.M. Lambrechtsen van Ritthem, in deze beschrijving aangeduid met *Strook 1900*. Hij zette het principe dat aan Kalffs uitbreidingsplan ten grondslag lag voort. Wel gaf hij de straten in dit deel, enigszins los van de bestaande verkaveling een gebogen verloop.



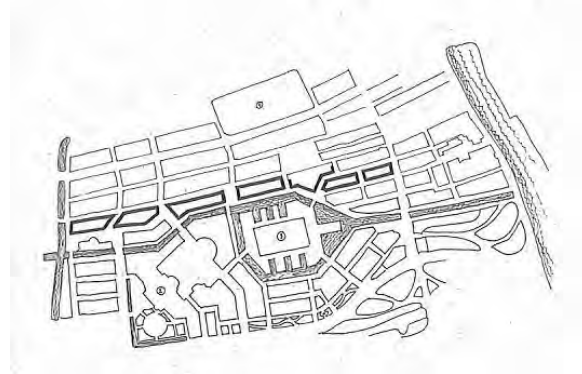
In Strook 1900 zijn de blokken gebouwd op basis van het uitbreidingsplan van Van Ritthem en het eerste plan van Berlage uit 1903, beiden niet vastgesteld maar wel gebruikt voor zolang er geen vastgesteld plan voor handen was.



Uitbreidingsplan Lambrechtsen van Rithem, 1897, uitsnede



H.P. Berlage, uitbreidingsplan, 1905, niet vastgesteld, uitsnede



De bouwblokken die volgens het eerste plan van Berlage zijn uitgevoerd



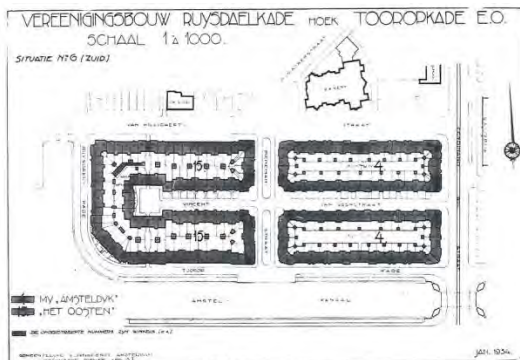
H.P. Berlage, uitbreidingsplan, 1917 vastgesteld, uitsnede

Waar de polderverkaveling in het westen stuitte op deze gebogen structuur ontstonden twee driehoekige plantsoentjes. De bestaande radialen werden doorgetrokken, maar om ze aan te laten sluiten op de haakse verbindingen van zijn eigen plan schuinde Lambrechtsen de blokken aan de Ceintuurbaan op de kop af. Hoewel Lambrechtsens plan niet werd vastgesteld, werd het in afwachting van het uitbreidingsplan van Berlage uit 1905 wel als onderlegger gebruikt. Net als het gebied ten zuiden van de De Laressestraat, zou het zuidelijk van de Lutmastraat gelegen gedeelte volgens het daaropvolgend plan van Berlage uit 1917 bebouwd worden. Slechts een klein gedeelte, namelijk de blokken aan de zuidzijde van de Rustenburgerstraat, is nog gebaseerd op Berlages eerste plan uit 1905. Deze blokken ontleen hun afwijkende diepte en vaak hoekige vorm aan de zuidzijde aan het verloop van een kanaal dat Berlage had geprojecteerd en dat rond een Volkspaleis en Groentemarkt had moeten lopen. Zowel het kanaal als de beide voorzieningen werden niet gerealiseerd. Het beloop van de Pieter Aertszstraat en het Henrick de Keyserplein zijn ontleend aan dit idee.

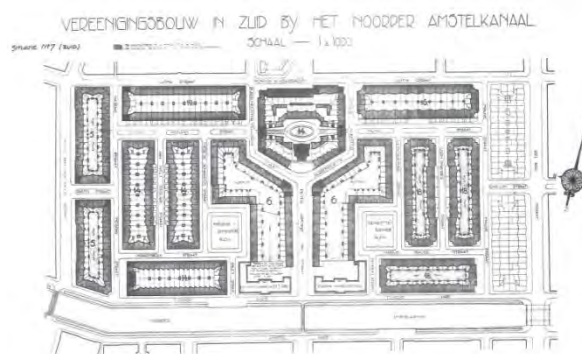
Concept

Het rooilijnverloop met afgeschuinde blokken en de aanwezigheid van pleinen herinnert aan de uitbreidingsplannen van Lambrechtsen van Ritthem uit 1900 en van Berlage uit 1905. Afgezien van de bebouwing aan de pleinen, is dit gedeelte van de Pijp in architectonische en stedenbouwkundig opzicht het minst bijzondere gedeelte. De beplanting is vooral decoratief en heeft geen ruimtelijke werking.

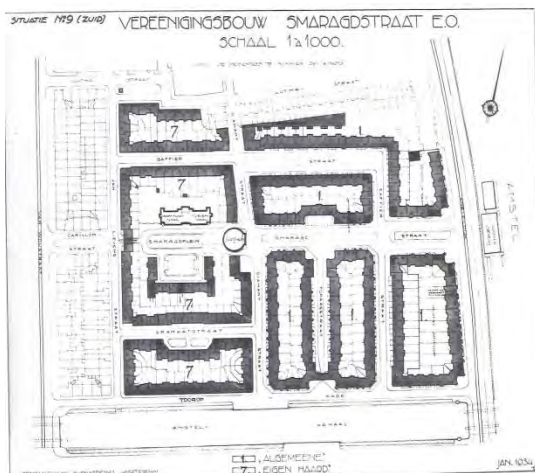
De bebouwing tussen de Lutmastraat en de Jacob Israëlskade vormt een integraal onderdeel van *Plan Zuid* uit 1915 (vastgesteld in 1917) en is gebaseerd op dezelfde stedenbouwkundige principes: grote verkeersassen begrensd door hoge bebouwing zorgen voor de onderlinge verbinding van de wijken; daarbinnen worden buurten die uit iets lagere bebouwing bestaan, aangelegd. De twee buitenste delen zijn volgens Berlages ontwerpen uitgevoerd, de twee middelste kregen een ander bestemming dan hij had bedacht.



Stedenbouwkundigplan Van Goghbuurt,



Dienst Publieke Werken, P.L. Takbuurt,



Dienst Publieke Werken, Diamantbuurt, 1928

Voor het volkspaleis dat Berlage had gedacht in het segment tussen de Ferdinand Bolstraat en de Van der Helststraat kwam de oude RAI, een schoolgebouw en een noodgebouw van de Sociale Verzekeringsgebouw. Deze moesten op hun beurt weer wijken voor het Okurahotel, een bejaardentehuis, woningbouw, een sporthal, een kinderboerderij en een benzinepomp. Ook het geplande ziekenhuis als monumentale afsluiting van de Waalstraat kwam er niet. In plaats daarvan liet de Gemeentelijk Woningdienst zelf volgens Berlages stedenbouwkundige principes een woonwijkje ontwerpen.

Voor het karakter van de Nieuwe Pijp is de orthogonale structuur belangrijk, waarbij de verschillende breedtes van de straten voortkomen uit een geplande hiërarchie in de uitleg van de wijk. Zowel in de Diamantbuurt, de P.L. Takbuurt en de Van Goghbuurt is uit stedenbouwkundig oogpunt een

Concept

zorgvuldige afstemming gemaakt tussen de hoogtes van de blokken en de breedtes van de straten. De vormgeving van de bouwblokken draagt bij aan de vormgeving van de openbare ruimte. De buurten behoren in stedenbouwkundige opzicht tot een mijlpaal in de Nederlandse architectuurgeschiedenis en worden ook internationaal zeer gewaardeerd. De breedte en locatie van de pleinen zijn vooral in de P.L. Taksbuurt en de Diamantbuurt onderdeel van het stedenbouwkundig ontwerp. In het deel rond de Van Hillegaertstraat is met name het zuidelijk deel, aan de Van Goghstraat, van bijzondere waarde. De beplanting maakt een integraal onderdeel uit van de stedenbouwkundige opzet.

Ruimtelijke kenmerken Nieuwe Pijp

Rooilijnen

Veel regelmatigiger dan in de 19^{de} eeuwse delen zijn de volgens het *Plan Zuid* aangelegde straten. De hoofdassen zoals de ontsluitingsstraten van de buurten als de P.L. Takstraat en de Smaragdstraat variëren van 20 tot 25 meter, de straten voor de interne verbindingen meten 12 tot 15 meter in breedte. Door verspringingen in de wand op de uiteinden van de straten ontstaan intieme stedelijke ruimtes.



Talmastraat met middenberm in 1930



Talmastraat nu: de middenberm is vervangen door parkeerhavens, waardoor een wanverhouding tussen breedte van de straat en hoogte van bebouwing is ontstaan.



Cornelis Spingerstraat: inspringingen scheppen intieme stedelijke ruimtes.

Bouwhoogte

In *Plan Zuid* ten zuiden van het Amstel- en Noorder Amstelkanaal benadrukte Berlage het verschil tussen hoofdwegen en buurtstraten door het aanbrengen van afwisselende bouwhoogten. In de Nieuwe Pijp is dat in de Diamantbuurt, de Van Goghbuurt en de bebouwing rond de P.L. Takstraat ook gebeurd. De hoogte van de woonbebouwing langs de randen is vier lagen hoog, daarchter drie lagen en soms zelfs maar twee lagen hoog. De daken hebben veelal een mansarde-vorm en zijn vaak

Concept

zo groot dat zich daarin ook vaak woonruimtes bevinden. In het westelijk deel zijn de woningbouwblokken meestal plat afgedekt. De grote samenhang die Berlage met behulp van de architecten van de Amsterdamse School nastreefde, uit zich in de aanwezigheid van hoogteaccenten op hoeken of ter afsluiting van zichtassen van de straten die een structurerende rol hebben in het plan.



Burgemeester Tellegenstraat rond 1925 (SAA: 010003018088) Afwisselende hoogten in de Topaasstraat

Na de oorlog

De Pijp heeft na de Tweede Wereldoorlog goeddeels haar oorspronkelijke structuur behouden. Een plan van de Fins-Amerikaanse architect Jokinen tot algehele herstructurering van de Pijp haalde het niet door groot verzet van verontruste bewoners. Daardoor ook was de stadsvernieuwing niet zo ingrijpend als in Oud West en Amsterdam Oost. Een van de eerste stadsvernieuwingsprojecten is de doorbraak door de Eerste Jan van der Heijden, Eerste Jan Steenstraat en Govert Flinckstraat zodat een nieuwe verbinding tussen de Ceintuurbaan, in het verlengde van de Dusartstraat, en de Albert Cuypstraat tot stand kwam. Deze kreeg haar vervolg in de Frans Halsstraat.



Luchtfoto van de Hercules Segherstraat

Zo ontstond in de Melkfabriekbuurt (genoemd naar de voormalige Melkfabriek Holland) met de aanleg van de Hercules Seghersstraat een extra, secundaire verkeersverbinding in het westelijk deel van de Pijp. De nieuwe woningbouw die hier op de koppen van gesloten bouwblokken werd gerealiseerd, betekende echter niet een drastische wijziging van de aanwezige stadsstructuur. Verder kwam de stadsvernieuwing en later de stedelijke vernieuwing in de Pijp vooral neer op vervanging van delen van straatwanden door nieuwbouw; zelden werd een heel bouwblok vervangen. De bebouwing van het oude RAI-terrein aan de Ferdinand Bolstraat uit de jaren tachtig en die van het Marie Heinekenplein vormen enclaves die gemakkelijk konden worden ingevoegd in de bestaande

Concept

structuur. Minder vanzelfsprekend is dat gebeurd bij de aanleg van het Dora Tamanaplein op het terrein van de afgebrande Van Leerfabriek, dat door woningbouw en uitbreidingen van het Gemeentearchief wordt omsloten.

Architectuur

In de opeenvolgende buurten is van noord naar zuid de geschiedenis van de woningbouwarchitectuur goed af te lezen. In de Frans Halsbuurt zijn de woonhuizen nog veelal als afzonderlijke panden ontworpen, vaak ook met eigen, dwars op de straat geplaatste kap. Langs de Stadhouderskade, de Amsteldijk en de Ruysdaelkade komen nog enkele herenhuizen en twee meer-verdiepingenhuizen voor. Ook de hoogte van de bebouwing varieert van twee tot vier lagen. In de rest van de Noordelijke Pijp bestaat de bebouwing overwegend uit drie tot vier lagen en strekken de afgeplatte kappen zich over grotere ensembles uit.



Polderhuis in de Rustenbrugerstraat

De architectuur is tot 1900 nog vooral geënt op die van de grachtengordel. Meestal zijn de panden drie vensterassen breed en bevindt de ingang zich in de linker- of rechter vensteras. In deze beuk bevinden zich ook de trap en de dienstruimtes. Verblijfsruimtes liggen in de brede beuk. De panden zijn weliswaar als afzonderlijke eenheden te herkennen, maar de vormgeving is seriematig, waardoor een sterke ritmering ontstaat door de opeenvolgende vensterpartijen, portieken, dakkapellen en hijsbalken. Wanneer panden deel uitmaken van een serie, dan wordt gesproken van een architectuureenheid. In sommige gevallen zijn de serie panden samengevat in een symmetrisch ontwerp. In dat geval is dat op de ordekaart aangegeven.

In de Pijp staan de vroegste voorbeelden van filantropische woningbouw aan de 1^{ste} Jacob van Campenstraat 1-21 en de 2^{de} Jan van der Heijdenstraat 42-56a, beide ontworpen door W. en P.J. Hamer in respectievelijk 1875 en 1889. Het eerste blok bestaat nog uit rug-aan-rug woningen. Vanuit oogpunt van volkshuisvesting betekende dit soort woningen voor de arbeidersbevolking een stap vooruit. Rond 1900 namen de woningbouwverenigingen het doel om goede, betaalbare woningen voor de lagere klassen te bouwen over. Door de woningwet van 1901 waren deze woningen aan minimumeisen wat hygiëne en de toegang van lucht en licht gebonden. De bouwverordening van 1905 maakt van daglicht voorziene wc's noodzakelijk, reden waarom in die woningbouw een klein raampje naast dat van het trappenhuis verschijnt. De in opdracht van de woningbouwverenigingen Eigen Haard, het Oosten en De Dageraad hadden bovendien als geheel goed uitgedachte plattegronden.

Afhankelijk van de locatie is de ornamentiek van de 19^{de} eeuwse architectuur rijker: de vormgeving van de woonhuizen rond het Sarphatipark en langs de Amsteldijk bijvoorbeeld is kwalitatief beter dan die van woningen de Eerste Jan Steenstraat. De architectuur van de *Strook 1900* is veel soberder,

waarin het gebruik van verschillende kleuren baksteen opvalt. In de woningbouwblokken in de Nieuwe Pijp benadrukt de vormgeving het bouwblok als stedenbouwkundige eenheid. Kleinschalige woonhuizen zijn met name te vinden in *Voorheen Meerhuizen* waaronder het polderhuis op Rustenburgerstraat 8 misschien wel de bekendste is en ook de arbeiderswoningen van A.L. van Gendt in de Lutma-, Diamant en Robijnstraat. Deze laatste had de Bierbrouwerij Heineken voor zijn werknemers laten bouwen. De architectuur van de jaren '20 van de 20^{ste} eeuw laat een speels, sculpturale vormgeving zien met een onorthodox gebruik van metselwerk en dakpannen en dat tot het beste behoort van de Amsterdamse School.

De architectuur van stadsvernieuwing van de jaren zeventig en tachtig en de stedelijke vernieuwing (niet meer uitsluitend gericht op volkshuisvesting) in de jaren daarna biedt een rijke schakering aan interpretatie van de historische structuur- en architectuur van de wijk. Aanvankelijk wordt vooral de schaal van de buurt als uitgangspunt genomen, in die architectuur domineren de verspingingen en de balkons zoals in de Hercules Seghersstraat. Daarna wordt de vormgeving rustiger, maar geïnspireerd door het modernisme uit de jaren twintig, verschijnen Modernistische gevels, opgetrokken in baksteen in de kleur van de historische architectuur, met brede, soms over bijna de hele gevel lopende, balkons met glazen balustrades die schuin uit de gevel draaien en met terugspringende bovenverdiepingen. In de pui wordt door de open vormgeving het contact met de straat gezocht.



Architectenbureau Duinker van der Torre, Quellijnstraat Peter Geusebroek (project architect: Stefanova), Eerste Jan van der Heijdenstraat, 113-117, 1993 2010

Met name architectenbureau Duinker en Van der Torre en Peter Geusenbroek hebben toen veel in de Pijp gebouwd. In het werk van het bureau van de laatste is een ontwikkeling zichtbaar, naar een vormtaal waarbij de negentiende-eeuwse architectuur als uitgangspunt wordt genomen en het stramien van vensterassen, zichtbare horizontale deling, dak en goothoogte met dakkapellen daartussen volgt.

Verspreid door de wijk staan verschillende openbare gebouwen als de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten (nu: De Ateliers, ontwerp: B. de Greef, 1875), kantoorgebouwen als dat van de Geïllustreerde Pers van Mart Stam (1957-1959) en industriële gebouwen, die gebouwd zijn als drukkerij, bierbrouwerij en wagenfabriek en wijzen op het sterk gemengde karakter van de wijk. Voorbeelden daarvan zijn de voormalige drukkerij van Elsevier (nu: Van Ostadetheater) en de Heineken Bierbrouwerij (Nu: Heineken Experience).



Van Ostadestraat 233: voormalige drukkerij (nu: Van Ostadestheater) Joop van Stigt, Van Ostadestraat 270, Afrika-huis,

Het meeste monumentale fabrieksgebouw is de Diamantfabriek Asscher, dat het voormalige *buurtschap Meerhuizen* domineert. De kerken zijn gebouwd voor de verschillende geloofsgezindten. Met name de kerken van rond 1900 – de Oranjekerk en de Vredekerk – zijn door de torens herkenningspunten in de Pijp. In zijn ontwerp voor de Sint Willibrordus in de Van Ostadestraat zocht Joop van Stigt naar een goede inpassing in de stadstructuur. Deze kerk valt vooral op door zijn gesloten gevel. Het vroegere gemeentehuis van Nieuwer Amstel onderscheidt zich van de overige bebouwing langs de Amstel door zijn alzijdig ontwerp, de toren en de monumentale ingang.

Kenmerken architectuur

Ruimtelijk effect van de vormgeving

De negentiende-eeuwse en vroeg twintigste-eeuwse architectuur van de Noordelijk Pijp is zeer gevarieerd; architectuur uit alle opeenvolgende perioden is vertegenwoordigd. De stadsvernieuwing en de later stedelijke vernieuwing laten mooie voorbeelden van inpassing in de stedenbouwkundige structuur zien. Op de ordekaarten staat aangegeven welke panden een Orde 1 en 2 waardering hebben gekregen. Deze waardering is niet alleen uit architectuurhistorische redenen toegekend, maar ook vanwege de rol die zij spelen in het straatbeeld. Dat gebeurt op verschillende manieren:

1. Wanneer de als een orde 1 en/of 2 gewaardeerde panden een aaneengesloten front vormen, bepalen zij voor een groot deel het bijzondere cultuurhistorische karakter van de straat. Ingrijpende wijzigingen hebben direct invloed op het beeld van de wijk. Een goed voorbeeld is de gevarieerde bebouwing aan Stadhouderskade 47-61.



Stadhouderskade

2. De met een orde 1 of 2 gewaardeerde panden die op een hoek staan, bepalen het beeld van de kruisende straten in belangrijke mate en fungeren daarbij als belangrijke ankerpunten bij het vasthouden van het cultuurhistorische karakter van de wijk.



Saenredamstraat/Frans Halsstraat



Ruysdaelkade 203

3. Voor de ervaringen van het bijzondere cultuurhistorische karakter van de negentiende-eeuwse wijk is de aanwezigheid van de met een Orde 2 gewaardeerde panden onmisbaar. Straten in de Oosterparkbuurt die tijdens de stadsvernieuwing van de jaren tachtig ingrijpend zijn gewijzigd laten zien dat de historische stadstructuur weliswaar is behouden, maar dat de architectuur die daaraan refereert is verdwenen. Zorgvuldige omgang met een orde 2 gewaardeerde architectonische eenheden voorkomen dat hetzelfde bij transformatie van straatwanden in de Pijp gebeurt.



Gerard Doustraat 1E-1F



Ceintuurbaan 11-49

Plinten

Voor de schaalvergroting van de winkels en de komst van supermarkten, waren er niet alleen winkels in de hoofdverkeerstraten te vinden, maar ook in secundaire straten als de Govert Flinck- en de Gerard Doustraat. Door de nog aanwezige winkelpuien is in deze straten nog steeds een sterke wisselwerking aanwezig tussen bebouwing en openbare ruimte. Veel van deze winkelruimtes zijn nu in gebruik als woonruimte, voor werken aan huis of bij kleine bedrijven. Voor de beleving van de openbare ruimte en de leefbaarheid van de buurten is de wisselwerking tussen bebouwing en openbare ruimte van groot belang. De als open vormgegeven winkelpuien vertegenwoordigen een belangrijke cultuurhistorische waarde van de 19^{de} -eeuwse stad. De stadsvernieuwingsprojecten uit de jaren '70 en '80 laten zien welk negatief effect gesloten plinten hebben op de beleving van de openbare ruimte. In die periode was het gebruikelijk om bergingen op de begane grond te situeren. De ramen van de woonruimtes werden hoger in de gevel geplaatst, de straten ogen hierdoor gesloten. Omdat de stadsvernieuwing in de Pijp niet op grote schaal heeft plaatsgevonden, komen dit soort gevels alleen voor in de zuidelijke Pijp, in de Karel du Jardinstraat en rond de Lizzy Ansinghstraat.



1^{ste} Van der Helststraat, c. 1920 (SAA: PRKBB00227000001)



Van Ostadestraat 82 in 1920 (SAA: 010003017975)



Albert Cuypstraat



Gerard Doustraat



Karel du Jardinstraat

Dakenlandschap

In de Pijp is de bouwperiode van een pand aan het soort overkapping af te lezen. Bij de eerste woonbebouwing van rond 1870-1895 zijn de dakkappen dwars op de straat geplaatst. Dat geldt voor bijna de hele Noordelijke Pijp. Daarna werden panden die deel uit maken van een architectuureenheid met een kap afgedekt die parallel aan de straat loopt. Daardoor lijken de daken van de latere woonblokken een eenheid te vormen.



Dakenlandschap van de Noordelijke Pijp



Dakenlandschap van bebouwing rond het Hendrick de Keyserplein



1958 Henriëtte Ronnerplein (SAA: 10009A001277)



Van Helt Stocadestraat, 1958 (SAA: 010122032176)

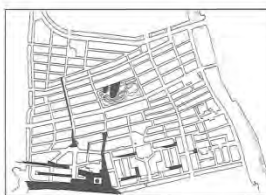


P.L. Takbuurt

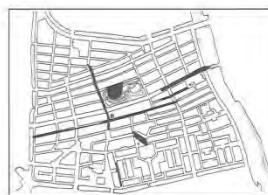
Bij de blokken in de Nieuwe Pijp die elk als één geheel werden vormgegeven, is de kapvorm afhankelijk van het ontwerp. Zo verschilt de kap van de blokken in de Van Helt Stocadestraat sterk van die van de blokken aan de Jozef Israëlskade. De bekapping van de blokken van de P.L. Takbuurt waarbij de dakpannen verticaal zijn bevestigd of een golvende beweging maken, is in haar vormgeving zeer bijzonder.

Zichtlijnen

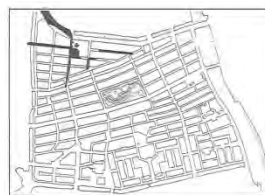
In de Pijp zijn verschillende hoogteaccenten te vinden in de vorm van een kerktoren of min of meer geïsoleerd staande woon-, hotel- of kantoorstorens. Of de hoogteaccenten als de Oranjekerk in de Van Ostadestraat ook zijn ontworpen met als doel de plek waar ze staan te markeren, is niet bekend. Ze fungeren in ieder geval wel als zodanig en brengen afwisseling aan in het silhouet van de wijk. Dat zelfde geldt voor de Vredeskerk, al valt deze meer op door haar positie op een kruispunt van wegen. De belangrijkste hoogteaccenten in de wijk zijn de Oranjekerk, de Vredeskerk aan het Vredeskerkplein, het voormalige gemeentehuis van Nieuwer Amstel, het Okurahotel en de woontoren aan het Marie Heinekenplein. In de Zuidelijke Pijp zijn alleen binnen de buurten die op basis van Plan Zuid zijn aangelegd zichtassen aangebracht, maar die worden afgesloten door niet al te hoge bebouwing. Vanuit de P.L. Takstraat vestigt het torentje van de bibliotheek aan de Corporatiehof een zichtlijn op zich.



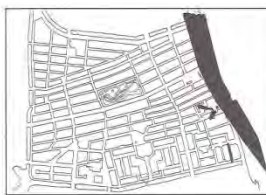
Okura Hotel



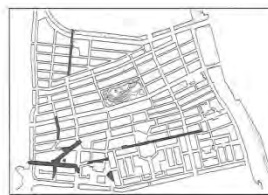
Oranjekerk



Toren aan het Marie Heinekenplein



Gemeentearchief



Vredeskerk

De zichtlijnen op de vijf torens in de Pijp.

Openbare ruimte, Water en Groen

Pleinen

De pleinen in de *Noordelijke Pijp* zijn bijna allemaal bij toeval ontstaan. De driehoekige pleintjes aan de Gerard Doustraat werden gevormd door de botsing van twee stadsstructuren, ook kwamen pleinachtige ruimtes tot stand op kruisingen van straten zoals die van de Albert Cuyp en de Ferdinand Bolstraat of door afbraak van een negentiende-eeuws gebouw. Zo ontstond het plein aan de Servaesstraat door de sloop van de Willibrorduskerk. De enige ruimte in de Noordelijke Pijp waarbij eigenlijk gesproken kan worden van een plein is het Marie Heinekenplein uit 1997.



Gerard Douplein rond 1900 (SAA: 010003000851)



Van der Helstplein rond 1920 (SAA: PRKBB00226000001)

Ten zuiden van de Ceintuurbaan zijn daarentegen meerdere pleinen ontworpen. Deze spelen in de stedenbouwkundige opvatting van Berlage een belangrijke rol. De vroegste is het Van der Helstplein, een relict uit het eerste Plan Zuid van Berlage, de overige bevinden zich verspreid over de zuidelijke Pijp. Zij markeren een scharnierpunt tussen oud en nieuw (Cornelis Troostplein, Henrick de Keyserplein) of zij vormen het centrum van een woningbouwproject (Kruispunt Van Goghstraat, Pienemanstraat, Thérèse Schwarzeplein, Henriëtte Ronnerplein, Coöperatiehof, Smaragdplein)

Groen

De groenstructuur in de *Noordelijke Pijp* omvat slechts één park, het Sarphatipark. De kades zijn slechts aan één zijde met bomen beplant; het profiel van de Stadhouderskade en de Amsteldijk omvatte zelfs twee of soms drie rijen. In de beplanting van de het negentiende-eeuwse deel van de Pijp bestond een hiërarchie in de beplanting. De belangrijkste straten als de Ceintuurbaan, de Stadhouderskade, de Amsteldijk en de Ruysdaelkade kenden profiel met bomen aan één of beide zijden van de straat. In de buurtstraten werden vaak pas na de oorlog bomen geplant. In de Nieuwe Pijp behoorde boombeplanting integraal tot de aanleg van de wijk.

De beplanting van de meeste straten, nu eens aan een zijde, soms ook aan weerszijden, dateren uit de tijd dat parkeerhavens en drempels werden aangelegd. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor het plantsoentje aan de Ruysdaelkade, tussen de Eerste Jan Steenstraat en de Jan van der Heijdenstraat, aangezien hier de Boerenwetering een knik maakt. Zelfs de bomen die zo karakteristiek zijn voor de Frans Halsstraat zijn pas ver na de oorlog geplant.

Concept



Stadhouderskade in 1893 (SAA: 010019000485)



Amsteldijk in 1925 (SAA: PRKBB00271000007)



Frans Halsstraat rond 1950 (SAA: 010003017907)



en nu

Ook in het voormalige buurtschap *Meerhuizen* was er oorspronkelijk geen groen aanwezig, met uitzondering van de dubbele rij bomen langs de Amstel en bomen in de Tolstraat. Bij de bebouwing van *de zuidelijke Pijp* was de aanleg van groen duidelijk wel een belangrijk aandachtspunt. Dat is goed te zien in de Van Woustraat waar de grens tussen de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse buurt niet alleen duidelijk wordt in de verbreding van de straat maar ook in de beplanting met bomen in het jongst aangelegde gedeelte.



Overgang van het niet beplante naar het beplante deel van de Van Woustraat op de grens van twee uitbreidingen

Afgezien van het feit dat alleen het Henriëtte Ronner- en Thérèse Schwartzplein, echte groene pleinen zijn geworden, zijn de belangrijkste straten in de vier verschillende buurten in de Zuidelijke Pijp met bomen beplant.

Essentieel voor zowel de negentiende-eeuwse stadsstructuur als de Zuidelijke Pijp van Berlage is dat deze bestaan uit gesloten bouwblokken met binnentuinen. Hoewel vooral eind negentiende de diepte van deze binnentuinen beperkt werd gehouden, vormen de hier aanwezige tuinen - of per woning afgebakend of ontworpen als een gemeenschappelijke tuin - van deze stedenbouwkundige opzet een onlosmakelijk onderdeel. Deze binnentuinen zijn goed te vergelijken met de binnentuinen in de zeventiende-eeuwse grachtengordel. Ze zijn als het ware de contramal van de met gesloten bouwblokken opgezette wijken. Door veelvuldige bebouwing van deze binnenterreinen dreigt deze groenvoorziening verloren te gaan.



Groen in de gesloten bouwblokken: blok tussen Govert Flinckstraat en Sarphatipark (boven), grote doorlopende binnenhoven, met semipublieke in P.L. Takbuurt (onder)

3 Betekenisvolle structuren, elementen en bebouwing

Stedenbouwkundige structuur

De Pijp maakt deel uit van het beoogd beschermd stadsgezicht Amsterdam Zuid. Met het oog op deze mogelijke aanwijzing is ook dit advies geschreven. In de structuur van de opeenvolgende bebouwingsgebieden in de Pijp en aan de Amsteloevers sinds hun ontstaan weinig veranderd. Grootschalige stadsvernieuwingsprojecten zijn veelal binnen duidelijk omgrenste gebieden gerealiseerd (Heinekenplein, oude RAI-terrein). De Pijp kan beschouwd worden als een eiland dat wordt ingesloten door de Singelgracht, de Boerenwetering, het Amstelkanaal en de Amstel. Vijf hoofdassen verbinden de wijk direct met de gebieden eromheen. De Stadhouderskade en de Ceintuurbaan zorgen voor een tangentiale verbinding, de Ferdinand Bol, de Van Woustraat/Rijnstraat en de Amsteldijk vormen de radialen. Daarnaast zijn er enkele secundaire verbindingen die niet direct herkenbaar zijn en soms met een kleine afbuiging aan het uiteinde, door de aanwezigheid van winkels en horeca als hoofdverkeerroutes fungeren. In oost-west richting zijn dat de Albert Cuypstraat en de Pijnackerstraat/Lutmastraat, in noord-zuid zijn dat de Frans Halsstraat/Hercules Seghersstraat/Dusartstraat en de 1ste en 2de Van der Helststraat.



- Stedenbouwkundige Zones**
- Zone A
- Zone B
- Zone C
- Basiszone

Waardering stedenbouwkundige zones in de Pijp

De waarderingskaarten 19^{de} eeuwse Ring en Gordel 20-40 zijn sinds oktober 2015 geïntegreerd op maps.amsterdam.nl/ordekaarten geplaatst. Op deze kaarten zijn de straten en pleinen als stedenbouwkundige zones gewaardeerd. Hieronder wordt het openbaar gebied verstaan, dat wil zeggen straten en pleinen of combinaties dan wel gedeelten daarvan, in samenhang met flankerende

Concept

bebouwing, groen, water en privétuinen die grenzen aan het openbaar gebied. Deze zones zijn gewaardeerd van een basiszone, via zone C en B opklimmend naar Zone A (zie welstandsnota *De Schoonheid van Amsterdam*, p. 44). De zonewaarderingen helpen bij de cultuurhistorische waardering van de verschillende gebieden in de Pijp.

De architectonisch- esthetische kwaliteit van de bebouwing wordt op deze kaarten in opklimmende waardering aangegeven met basisorde, orde 3, orde 2 en orde 1. Op deze kaarten zijn ook kenmerken van de bebouwing te vinden zoals architectuureenheden (twee of meer panden die als een geheel ontworpen zijn), symmetrische compositie, enz. Op de kaarten is alleen de bebouwing die dateert uit de periode 1860-1940 gewaardeerd. Bebouwing van voor 1860 en de naoorlogse bebouwing hebben geen waardering gekregen. Op dit ogenblik wordt ook de bebouwing van voor 1860 en die dateert uit de periode 1940 – 1975 deze bebouwing gewaardeerd.



- Gebouwen en bruggen**
- Orde 1
 - Orde 1
 - Orde 1
 - Orde 2
 - Orde 2
 - Orde 2
 - Orde 3
 - Orde 3
 - Orde 3
 - Basisorde
 - Basisorde
 - Basisorde
 - Nader te bepalen
 - Nader te bepalen
 - Nader te bepalen

Ordewaardering architectuur in de Pijp.

Conclusie en advies

Resumé

Die populariteit heeft de wijk te danken aan de hierboven genoemde karakteristieken van structuur en bebouwing: het wat grillig verloop van de rooilijnen, de toevallige ontstane pleintjes op kruisingen van wegen, de afwisseling in hoogtes en vormgeving die elke straat een eigen identiteit verlenen en de sterke wisselwerking tussen straat en bebouwing, die door de aanwezigheid van de vele winkelpuien mogelijk is gemaakt. In zekere zin is de geschiedenis van de Pijp van noord naar zuid nog gemakkelijk afleesbaar. In het noordelijke deel deels planmatig aangelegd, maar met sterk wisselende bebouwing, daarna vooral organisch tot stand gekomen en in het zuiden juist opgezet met een goed uitgedacht stedenbouwkundig plan als reactie op de ervaren euvels van de stadsaanleg in de periode daarvoor. De stadsvernieuwingsoperaties zoals de Hercules Segherstraat en het Marie Heinekenplein doen weinig afbreuk aan het karakter van de wijk, de bebouwing rond het Okurahotel en de nieuwbouwplannen voor het Gemeentearchiefterrein kunnen beschouwd worden als een soort enclaves. De incidentele vernieuwing van de panden in de Noordelijke Pijp, maar ook de bloksgewijze vernieuwing aan het Hendrik de Keyzerplein uit de laatste decennia zijn geslaagde interpretaties van de negentiende en vroeg-twintigste-eeuwse vormtaal. Het vrijwel gaaf bewaarde karakter van de Pijp als een negentiende-eeuwse volkswijk, waarin alle sociale klassen vertegenwoordigd zijn en die een sterk menging van functie laat zien, was voor de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed aanleiding om de Pijp als onderdeel van Amsterdam Zuid te selecteren voor aanwijzing tot beschermd stadsgezicht. Die aanwijzing is nu in procedure. Het advies is erop gericht de bijzondere, cultuurhistorische kwaliteiten die mede verantwoordelijk zijn voor de populariteit van de Pijp, in het bestemmingsplan te verankeren.

Ruimtelijke karakteristieken

Rooilijnen

Advies:

Leg in regels van het bestemmingsplan de rooilijnen van voor en achtergevels van de bebouwing vast.

Bouwhoogte

Advies:

Leg de bestaande bouwhoogte vast van de met een orde 1 (Gemeentelijk en Rijksmonument) en orde 2 gewaardeerde bebouwing en van bebouwing die met een orde 3 is gewaardeerd en staat in de met een Zone A en Zone B gewaardeerde straten. Neem bij de overige bebouwing de meest voorkomende hoogte in de wand van een bouwblok als uitgangspunt voor het bepalen van de nok- en goothoogte. Veel bouwblokken in de Nieuwe Pijp hebben een status van rijks- of gemeentelijk monument. Voor het behoud van de stedenbouwkundige samenhang van Plan Zuid is het aan te bevelen de bestaande bouwhoogten van deze blokken, maar ook die van de overige bouwblokken in de regels vast te leggen.

Houd bij het vaststellen van de bouwhoogtes in de regels voor de bebouwing met een orde 1, 2 en 3 waardering verder rekening met de als architectuureenheden aangegeven bebouwing op de ordekaarten. Zo wordt voorkomen dat de samenhang binnen een architectuureenheid verloren gaat. Ingrepen die worden toegestaan zijn dan altijd samenhangend en eenduidig voor een architectuureenheid.

Openingen in de straatwand

Advies

Laat de openingen in de gesloten bouwblokken vrij van bebouwing, zo nodig door de bestaande hoogte van de afsluitingen vast te leggen, wanneer de architectuur van de kopbebouwing daar om vraagt. (zie kaart om welke kopbebouwing het hierbij gaat)

Zichtlijnen

Advies

Zichtlijnen behouden door de wegen, water en het groen die in deze zichtassen liggen als verkeer, groen en water te bestemmen. De vastlegging van bouwhoogtes zoals hierboven voorgesteld, voorkomt dat het zicht op de hoogteaccenten verdwijnt.

Architectuur

Vormgeving

Advies:

Gezien de belangrijke rol die Orde 1 en 2 spelen in het ruimtelijk beeld van de straten in de Pijp, adviseert MenA een sloopvergunningstelsel voor deze panden op te nemen. Daarbij wordt een bepaling van zodanige strekking opgenomen dat een nadere cultuurhistorische afweging over de effecten van sloop voor de ruimtelijke werking van de straatwand. De achtergrond hiervan is dat sinds 1 april 2012 voor de activiteit slopen alleen nog een meldingsplicht bestaat en geen samenloopregeling bestaat tussen de melding en de omgevingsvergunning. Dit is wel het geval indien een sloopregeling wordt opgenomen in het bestemmingsplan. Aangezien bij de orde 1 en 2 panden het ruimtelijke beeld/stads- en straatbeeld in het geding is ligt hier de ruimtelijke relevantie en relatie met het bestemmingsplan. Daarbij kan verwezen worden naar het feit dat voor aangewezen monumenten de erfgoedverordening dan wel de monumentwet gelden. Op die manier worden cultuurhistorische overwegingen een belangrijke factor bij de afweging tot sloop van orde 1 en 2 panden. Voor orde 1 panden (gemeentelijk en rijksmonument) geldt voor sloop overigens de noodzaak van een vergunning op basis van de monumentenwet en de erfgoedverordening.

Plinten

Advies

Het verdient aanbeveling te onderzoeken of de wisselwerking die op deze manier tussen straatwand en openbare ruimte wordt bewerkstelligd in de regels moet worden verankerd, of dat de welstandsnota hierin voldoende voorziet. In ieder geval zou het situeren van bergingen aan de straatzijde moeten worden tegen gegaan (zie bestemmingsplannen Amsterdam Centrum)

Dakenlandschap

Advies

MenA adviseert de vorm van de afzonderlijke dakkappen in de Noordelijke Pijp in de regelgeving te respecteren door het vastleggen van de richting, de goot- en nokhoogten van de dakkappen, voor wat betreft de met een Orde 1, 2 en 3 gewaardeerde panden. Voor de langskappen beveelt zij aan in de regels de goot- en nokhoogte en een minimale dakhelling vast te leggen. Het is aan te bevelen de vorm van de dakkappen variërend van mansardkappen tot platte daken in de Nieuwe Pijp door vaststelling van goot- en nokhoogten in de regels vast te leggen.

Voor de wijzigingen ten behoeve van dakkapellen, dakterrassen en dakopbouwen kan voor wat de Nieuwe Pijp betreft aangesloten worden op de regels zoals die in het bestemmingsplan voor de Beethoven- en Stadionbuurt zijn geformuleerd.

Groen en openbare ruimte

Advies

Gezien het belang van de beplanting en het overige groen inde openbare ruimte, moet het groen als zodanig bestemd worden. Dat geldt bijvoorbeeld voor de beplanting langs de kaden en langs de Ceintuurbaan en voor pleinen als het Van der Helstplein en het Thérèse Schwartzplein. Omdat in de inrichting niet de oorspronkelijke aanleg meer te herkennen is, is het opnemen van een aanlegvergunningstelsel hiervoor niet nodig.

Bronnen

Mattie & De Moor, *Beeldkwaliteitsplan De Pijp*, Amsterdam z.j.
De Schoonheid van Amsterdam, Amsterdam 2013
M. van Haaren e.a., *Atlas van de 19^{de} -eeuwse Ring*, Amsterdam 2004
T. Heijdra, *De Pijp – Monument van een wijk*, Alkmaar 1997
G. Vermeer, B. Rebel, V. Stissi, *DÁlly's Historische gids van Amsterdam – Stadsuitbreidingen 1860-1935*, Amsterdam, 2010.

Colofon

Tekst: Jouke van der Werf
Datum: 02 februari 2016
Status: concept
Redactie: Hester Aardse

© Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2016
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van M en A. M en A aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.